III. PRZYCZYNNKI, KOMENTARZE, POLEMIKI

DOI: 10.19195/0080-3626.62.12

MICHAŁ SPANDOWSKI

POLSKIE EGZEMPLARZE XV-WIECZNYCH EDYCJI *MISSALE MISNENSE*

Mszały drukowane w XV i pierwszej połowie XVI wieku są pozycjami wymagającymi szczególnie starannych identyfikacji i opracowania — z kilku powodów. Po pierwsze, należały do druków najczęściej wydawanych (baza danych GW¹ notuje prawie 700² edycji XV-wiecznych), różnice w tekście poszczególnych edycji były stosunkowo niewielkie, a ich wygląd zewnętrzny w ciągu owego stulecia prawie się nie zmieniał. Po drugie, w przypadku mszałów wydanych dla konkretnych diecezji (a takich jest najwięcej) nazwy owej diecezji często można się doszukać tylko w jakiejś konkretnej modlitwie lub dzięki identyfikacji lokalnych patronów diecezji. Po trzecie, większość zachowanych egzemplarzy jest zdefektowana, jako że były to księgi codziennego użytku w kościołach będących głównymi odbiorcami tego rodzaju wydawnictw.

Fundamentalną pracą gromadzącą opisy znanych mszałów łacińskich jest *Bibliographia liturgica...* autorstwa I. Weale, a zwłaszcza jej drugie wydanie uzupełnione przez H. Bohattę³. Znajdujące się tam opisy cechuje krańcowo różny stopień dokładności: od szczegółowych z odpisem wybranych miejsc, objętością i kolacją, do zawierających tylko sam ujednolicony tytuł. Dopóki jednakże nie zostanie wydany tom GW z hasłem „Missale”, nie dysponujemy niczym lepszym od tej publikacji. Dlatego znaczenia nabierają wszelkie opracowania cząstkowe.

W niniejszym artykule omówiono zachowane w Polsce egzemplarze mszałów miśnieńskich wydanych w XV wieku, gdyż z jednej strony są one stosunkowo

¹ Rozwinięcie skrótów literatury inkunabulistycznej na końcu artykułu.

² Liczbę tę należy traktować orientacyjnie: baza owa ma charakter roboczy, dlatego zawiera także informacje pośrednie, często niedokładne, co skutkuje „mnożeniem bytów”. Jednocześnie — jak każda baza robocza — na pewno nie jest kompletna.

³ I. Weale, *Bibliographia liturgica. Catalogus Missalium ritus Latini ab anno M.CCCC. LXXIV impressorum ... iterum edidit H. Bohatta*, Londini 1928.

rzadkie, z drugiej zaś niektóre polskie egzemplarze wykazują nieopisane dotąd różnice w składzie typograficznym poszczególnych edycji.

Diecezję miśnieńską, podległą metropolii w Magdeburgu, erygował papież Jan XIII w roku 967. W 1018 roku na mocy pokoju w Budziszynie Miłsko i Łużyce przypadły Polsce, a diecezja miśnieńska została podporządkowana archidiecezji gnieźnieńskiej⁴, w 1399 roku natomiast papież Bonifacy IX bezpośrednio podporządkował ją Rzymowi. W 1539 roku biskupstwo przyjęło luteranizm i zerwało łączność z Rzymem, a ostatni biskup miśnieński złożył swój urząd w 1581 roku. Diecezję ponownie erygowano w 1921 roku z siedzibą w Budziszynie. Po zmianie granicy polsko-niemieckiej w 1945 roku niewielka część diecezji miśnieńskiej znalazła się w Polsce (okolice Bogatyni, niem. Reichenau), w 1979 roku weszła ona w skład nowo utworzonej diecezji legnickiej. Od tego samego roku diecezja miśnieńska funkcjonuje jako drezdeńsko-miśnieńska.

Znamy obecnie pięć edycji mszału miśnieńskiego (A–E), jakie ukazały się w XV wieku (układ chronologiczny):

A. Mainz: Petrus Schöffler, 27 VI 1485. 2°. HC 11326. WB 609. IBP 3777.

B. Freiberg: Conradus Kachelofen, 9 XI 1495. 2°. HC 11327. WB 610. IBP 3778.

C. [Speyer: Petrus Drach, ca 1498]. 2°. HN 232. WB 611. IBP — .

D. [Leipzig]: Conradus Kachelofen et Melchior Lotter, 1 IX 1500. 2°. H 11329 = 11330. WB 613. IBP — .

E. [Nürnberg: Georgius Stuchs, post 1 IX 1500]. 2°. Deckert 52. WB — . IBP 3779.

Baza danych Gesamtkatalog der Wiegendrucke⁵ notuje ponadto dwie edycje „wątpliwe” — to znaczy niepoświadczone żadnym egzemplarzem ani miarodajnym cytatem bibliograficznym⁶:

— GW M.24537 — [Basel? : Michael Wenssler?], 1483.

— GW M.24547 — [Speyer : Petrus Drach, ca 1499]. H †11328. WB 612*.

A. MAINZ, 27 VI 1485

Edycja ta, jak wszystkie mszały Schöfflerowskie, została dokładnie opisana w fundamentalnej pracy Tronniera⁷, do której będę się odwoływał.

W Polsce zachowały się dwa egzemplarze tego wydania — w Bibliotece Narodowej i Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Baza danych GW notuje oprócz polskich 4 inne egzemplarze tej edycji i 4 fragmenty.

⁴ Z. Gloger, *Geografia historyczna dawnej Polski*, Kraków 1900, s. 339–340.

⁵ www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de [dostęp: 27.11.2017].

⁶ W Polsce oczywiście również ich nie znajdujemy.

⁷ A. Tronnier, *Die Missaldrucke Peter Schöffers und seines Sohnes Johann*, Mainz 1908 (Veröffentlichungen der Gutenberg-Gesellschaft V–VII, ss. 28–220).

Egz. BN Inc.F.1535 (katalog BN 674).

Objętość i kolacja zgodna z opisem Tronniera, różni się od roboczego opisu w bazie danych GW (M 24543).

Warianty (według Tronniera) we wszystkich miejscach — A, poza k. [13a] (85), gdzie występuje wariant B.

Def.: brak k. [04] (z drzeworytem przed Kanonem); uszkodzone karty (wycięte lub wyrwane iluminowane inicjały): [b₁, c₁, l₄, n₂, o₅, p₁, B₃] oraz k. [F₈], z której wyrwano sygnet.

Egz. BUWr XV.F.157 (KWr 1933).

Opisany przez Tronniera pod nr 2 jako „Exemplar der Milischen Bibliothek zu Görlitz”.

Warianty — B⁸.

Def.: brak k. [1₁₀] — z drzeworytem przed Kanonem.

B. FREIBERG, 9 XI 1495

Drukowanie tego wydania rozpoczęto w Lipsku, jednakże z powodu grasującej zarazy przeniesiono warsztat do saskiego Freibergu i tam rzecz ukończono⁹, dlatego w literaturze inkunabulistycznej jako miejsce druku tego wydania bywa także podawany Lipsk (na przykład IBP).

Zachowane dwa egzemplarze polskie: w Bibliotece Narodowej w Warszawie i w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Baza danych GW notuje oprócz polskich 15 innych egzemplarzy i 1 fragment¹⁰.

Egz. BN Inc.F.1540 (katalog BN 675)

Def.: brak k. [a₁ i a₈] (czystych), F₁₋₂, 7, L₃-M₁, Aa₁-Bb₇; k. A₁ uszkodz. (wydarty inicjał?), z k. b₁₀ zachowana tylko górna część.

Egz. Ossol. XV.541 (TO 29)

C. [SPEYER, CA 1498].

W Polsce nie odnotowano żadnego egzemplarza tego wydania. Baza danych GW podaje informacje o 13 egzemplarzach i 2 fragmentach tej edycji¹¹.

⁸ Warianty w tym egzemplarzu sprawdziła z autopsji Weronika Karlak z Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu i serdecznie jej za to dziękuję.

⁹ Jest to jedyna znana pozycja, która nosi w kolofonie nazwę Freiberg (zob. GW M.24538).

¹⁰ GW M.24538.

¹¹ GW M.24546.

Folium. **.xxv.**

Incipit commune de sanctis
In vigilia unius apli **I**ntro

Go autem sicut oli-
 ua fructificauit in
 domo dñi speravi
 in misericordia dei mei
 et expectabo vo-
 cem tuam quia bonus
 est ante aspectum sanctorum tuorum. **ps.**
 Quid gloriaris in malicia quia potes es
Quere **Col.** iniquitate.
 Quobis quod opus dei ventu-
 ra beati. **A.** apli tui solennitatem
 regnum puenire honore: et ve-
 nientem digna celebrare deuoti-
 one **Per.** **1° libro sapientie ec.**
Beatus **clasiastici. xxxj.**
 Vir qui inuictus est sine ma-
 cula: et qui post aurum non abiit.
 nec sperauit in pecunia et the-
 sauris. Quis est hic et laudabi-
 mus eum: fecit enim mirabilia
 in vita sua. Qui probatus est in
 illo et perfectus est: et erit illi gloria
 eterna. Qui potuit transgredi
 et non est transgressus: facere ma-
 la et non fecit. **I**ntro stabilita sunt
 bona illius in domino: et elemosi-
 nas illi enarrabit omnis ecclesia
 sancte. **Ex.** **F**actus ut palma flo-
 rebat sicut cedrus libani multiplicat

bis in domo domini. **U.** Ad annunciandum
 mane misericordias tuas et veritatem tuam per
 noctem. **S.** Si est dominus hic tunc est.
A. Illa **U.** Beatus vir qui timet dominum
 in mandatis eius cupit nimis. **S.** **Scdm**
In illo tpe: **iohann. xv.**
Dixit ihesus discipulis. Ego sum
 vitis: vos palmites. Qui man-
 net in me. et ego in eo. hic feret
 fructum multum: quia sine me nihil
 potest facere. Si quis in me non
 manserit mittere foras sicut pal-
 mes et ardeat: et colligetur eius. et
 in ignem mittetur et ardet. Si man-
 seritis in me. et verba mea in vo-
 bis manserint: quodcumque volueri-
 tis petetis. et fiet vobis. **I**n hoc
 clarificatus est pater meus: ut
 fructum plurimum afferatis. et ef-
 ficiamini mei discipuli. Sicut
 dilexit me pater: et ego dilexi
 vos. Manete in dilectione mea.
 Si precepta mea seruaueritis.
 manebitis in dilectione mea: si-
 cut et ego patris mei precepta ser-
 uauit. et maneo in eius dilectione.
 Hec locutus sum vobis: ut gaudium
 meum in vobis sit: et gaudium vestrum
 impleatur. **Offic.** **G**loria et honore
 coronasti eum et constitisti eum super opera
 manuum tuarum domine **Sicut** **A**cepta
 pi

**Incipit commune de sanctis
In vigilia unius apli Intro.**

G

Go autē sicut
oliva fructifica
ui in domo dñi
spau i misericordia
dei mei ⁊ respice
tabo nomē tuū

qm̄ bonū ē aī speretū serōp tuorū.

ps. Quid glaris i malicia q̄ potēs

Onete Col. es iniquitate.

Quobis q̄s op̄s de⁹ ventu
rā bñi **A.** apli tui solēnitatem
cōgruo puenire honore: et ve
nientē digna celebrare deuoti
one per. **Leg libri sapientie re.**

Beatus ecclesiastici. xxxj.

Bvir q̄ inuict⁹ est sine ma
cula: ⁊ q̄ post aurū non abiit.
nec sperauit in pecunia ⁊ the
sauris. Quis est hic ⁊ laudabi
mus eū ⁊ fecit eū mirabilia
in vita sua Qui p̄batus est in
illo ⁊ p̄fere⁹ est: ⁊ erit illi gloria
eterna. Qui potuit trāsgredi
⁊ nō est trāsgressus. facere ma
la ⁊ nō fecit. Ideo stabilita sūt
bona illius in dño: ⁊ elemosi
nas illi enarrabit oīs ecclia
serōp **Ge. E**ustus ut palma flo
rebit sicut cedrus libani multiplica

Folium.

xxv.

bit in domo dñi. **B.** Ad annūciādū
mane misericordiam tuā ⁊ dñatū tuā p
uocē. **Si est dñico die tūc est.**

Alla **B.** Bear⁹ vir q̄ timer dñm
in mābātis ei⁹ rupit nimis. **S. m**

In illo tpe: **iohannē. xv.**

Dixit ih̄sus dñs. **I.** Ego sū
vitis: vos palmices. Qui ma
ner in me. et ego in eo. hic fert
fructū multū: q̄a sine me nihil
potest facere. Si q̄s in me nō
māserit mittet foras sicut pal
mes et arefcer: ⁊ colligēt eū. et
in ignē mittēt et ardet. Si mā
seritis in me. ⁊ vba mea in vo
bis māserint: q̄b̄cūq̄ volueri
tis petetis. et fiet vob. In hoc
clarificat⁹ est pater meus: ut
fructū plurimū afferatis. ⁊ ef
ficiamini mei discipuli. Sicut
dilexit me pater: et ego dilexi
vos. Manete in dilectiōe mea.
Si p̄cepta mea seruaueritis.
manebitis in dilectiōe mea: si
cut ⁊ ego p̄is mei p̄cepta ser
uauī. ⁊ maneo in ei⁹ dilectiōe.
Hec locut⁹ sū vob: ut gaudiū
meū in vob sit: et gaudiū v̄m
impleat. **Gl. G**lia et honore
coronasti eū ⁊ cōstituiisti eū sup oga
mannū tuarū dñe **S. m. Accep**
P i

folium.

.xxxv.

Dñica prima post trinitatis

Domine in tua misericordia speravi exultavit cor meum in saluatore tuo cā habo dñio q̄ bona tribuit mihi ps.

Usq̄quo dñe obliuisceris me in fine usq̄quo aueris faciem tuam a me.

O Deus in te sperant Col. cū fortitudo. adesto p̄p̄tius inuocatiōibus nr̄is: q̄a sine te nihil pōt mortalis infirmitas. presta auxilium ḡte cur: ut in requēdis mādatis tuis et uolūate tibi et actōe placeamus p. **Leo ioh̄is apli. i. io.**

Arissimi: hānis. inq. ca

Deus caritas est. In hoc apparuit caritas dei in nobis: qm̄ filium suum unigenitū misit de⁹ in mūdū. ut uiuam⁹ p̄ eū. In hoc est caritas nō q̄si nos dilexim⁹ deū: sed qm̄ p̄or ip̄e dilexit nos. et misit filium suū p̄p̄tiationē p̄p̄tis nr̄is. Carissimi: si sic de⁹ dilexit nos: et nos debem⁹ inuicē diligere. Deū nemo uidit unq̄. Si diligam⁹ inuicē. de⁹ in nob̄ manet: et caritas ei⁹ in nob̄ p̄fecta

est. In hoc intelligim⁹ qm̄ in eo manem⁹. et ip̄e in nob̄: qm̄ de spū suo dedit nob̄is. Et nos uidim⁹ et testificamur: qm̄ pater misit filium suū saluatorem mūd̄i. Quisq̄s cōfessus fuerit qm̄ ihs est filius dei. de⁹ in eo manet. et ip̄e in deo. Et nos cognouim⁹ et credidim⁹ caritatem: quā habet de⁹ in nob̄. De⁹ caritas est. Et q̄ manet in caritate in deo manet et de⁹ in eo In hoc p̄fecta est caritas dei nobiscū. ut fiduciā habeam⁹ in die iudicij. q̄a sicut ille est. et nos sum⁹ i hoc mūd̄o. Timor nō est i caritate: sed p̄fecta caritas foras mittit timorē qm̄ timor penā habet. Qui aut̄ timet: nō est p̄fect⁹ in caritate. Nos igit̄ diligam⁹ deū qm̄ de⁹ p̄or dilexit nos. Si q̄s dixerit qm̄ diligo deum. et fratrem suū odit: mēt̄e est. Qui cū nō diligit fratrem suū quē uidet. deū quē nō uidet quō pōt diligere: Et hoc mādātū habem⁹ a deo: ut q̄ diligit deū. diligat et fratrem suū. **Grati.** Ego dixi dñe misere mei sana animā meā q̄a peccauit tibi. Beatus q̄ intelligit sup̄ egenū

Ri

folium.

CECED.

Dñica prima post trinitatis

Domine in tua
misericordia spera-
ui exultavit cor
meum in salutari
tuo canticum domino
quia bona tribuit

mihi **ps.** Usquequo domine obliviscer
me in finem usquequo auertis faciem tuam

Deus in te spe **Col.** a me.
Oraculum fortitudo. adesto
propter invocationibus nostris: et quia
sine te nihil potest mortalis infir-
mitas. presta auxilium gratie tue:
ut in requendis mandatis tuis
et voluntate tibi et actore placea-
mus **p.** **Leō iohannis apłi. j. to**

Charissimi: **hānis. iij. e**
Deus charitas est. In
hoc apparuit caritas dei in no-
bis: quoniam filium suum unigenitum
misit deus in mundum. ut vivamus
per eum. In hoc est charitas non quasi
nos dileximus deum: sed quoniam prior
ipse dilexit nos. et misit filium
suum propitiationem pro peccatis nostris.
Charissimi: si sic deus dilexit nos
et nos debemus invicem diligere.
Deum nemo vidit unquam. Si di-
ligamus invicem. deus in nobis ma-
net: et charitas eius in nobis perfecta

est. In hoc intelligimus quoniam in
eo manemus. et ipse in nobis: quoniam
de spiritu suo dedit nobis. Et nos
vidimus et testificamur: quoniam pa-
ter misit filium suum salvatorem
mundi. Quisquis confessus fuerit
quoniam ihesus est filius dei. deus in eo
manet. et ipse in deo. Et nos co-
gnovimus et credidimus charita-
tem: quam habet deus in nobis. Deus
charitas est. Et qui manet in cha-
ritate in deo manet et deus in eo.
In hoc perfecta est charitas dei
nobiscum. ut fiduciam habeamus
in die iudicii. quia sicut ille est. et
nos sumus in hoc mundo. Timor
non est in charitate: sed perfecta
charitas foras mittit timorem
quoniam timor: penam habet. Qui autem
timet: non est perfectus in charitate
Nos igitur diligamus deum quoniam deus
prior dilexit nos. Si quis dixerit
quoniam diligo deum. et fratrem suum
odit: mendax est. Qui cum non di-
ligit fratrem suum quem videt. deum
quem non videt quomodo potest diligere
Et hoc mandatum habemus a deo:
ut qui diligit deum. diligat et fratrem
suum. **Ge.** **C.** ergo dixi domine miserere
mei sana animam meam quia peccavi tibi
D. Beatus qui intelligit super regnum

R i

D. [LEIPZIG] 1 IX 1500

Baza danych GW notuje 6 zachowanych egzemplarzy¹², w tym jeden polski (w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu), nieodnotowany w IBP, gdyż jest to nowszy nabytek. Edycja ta została bardzo dokładnie opisana w katalogu Deckerta na podstawie egzemplarza zachowanego w Stadtbibliothek w Chemnitz. Szczegółowe porównanie tego opisu z egzemplarzem poznańskim wykazało różnice w składzie drukarskim. Gdy opracowywałem niniejszy materiał, mszał z Chemnitz nie został jeszcze zdigitalizowany, natomiast dzięki uprzejmości Kamila Boldana¹³ z Národní knihovny w Pradze dysponowałem skanami z tamtejszego egzemplarza tejże edycji. Porównanie opisu Deckerta z zeskanowanymi drukami z Poznania i Pragi¹⁴ wykazało wiele różnic. Są one dwojakiego rodzaju. Pierwsze — niewątpliwie warianty składu drukarskiego — zostały opisane w tablicy 1. Drugie — drobne różnice w ortografii lub interpunkcji — są prawdopodobnie spowodowane omyłkami w opisie Deckerta, gdyż tylko tam występują; zostały wyliczone w tablicy 2 — po ewentualnym sprawdzeniu z autopsji egzemplarza w Chemnitz będzie można bądź poprawić opis Deckerta bądź wprowadzić opisy dodatkowych wariantów¹⁵.

Tablica 1

Miejsce	Var. A (Deckert, Praha)	Var. B (Poznań)
<i>F. P₁aa l. 2</i>	... <i>Jntro</i> () ⁶ Go aūt ficut oli= ua ... (Praha); ... oli ua ... (Deckert)	... <i>Jntro.</i> () ⁶ Go autē ficut oliua ...
<i>F. R₁aa l. 3</i>	Omine in tua mi fericozdia ...	Omine in tua mīfcd' ia ...
<i>F. l₇bθ l. 17</i>	... <i>pzo</i> amoze	... <i>vzo</i> amoze
<i>F. l₇bθ l. 18</i>	... <i>cclxxv</i>	... <i>cclxxv.</i>

Źródło: opracowanie własne.

¹² GW M.24540.

¹³ Któremu gorąco za to dziękuję.

¹⁴ Dla uproszczenia wywodu w dalszym ciągu tekstu zamiast „egz. poznański” itd. będę się posługiwał skrótowymi terminami: Poznań, Praha, Deckert.

¹⁵ W obu tablicach w opisach inkunabulistycznych przyjęto za IBP terminologię łacińską jako czytelniejszą dla specjalistów spoza Polski.

Tablica 2

Miejsce	Deckert	Poznań, Praha
<i>F. [1]a l. 1</i>	QVanq̃ ...	QVanč̃...
<i>l. 3</i>	... ac ad vnguem ...	... ac ad vnguem ...
<i>l. 4</i>	... dignoſcant. ...	... dignoſcanť. ...
<i>l. 6</i>	... Johañes ...	... Johānes ...
<i>F. [2]a l. 1</i>	... dies xxxj	... dies.xxxj.
<i>F. l₄b l. 1</i>	Oq ₃ ...	Oq̃...
<i>l. 2</i>	... dicimimus: ...	dicimus: ...
<i>l. 18</i>	... Kacheloffen necnō Melchior Lot	... Kacheloffen.necnō Melchior Lot=
<i>l. 19</i>	... affumerūt	... affumplerūt
<i>l. 20</i>	... detuxerūt. De ...	... deduxerūt.De ...
<i>l. 22</i>	mis; eufq ₃ macri ...	mis:eiuſq ₃ matri ...
<i>l. 23</i>	... Milleſimoquingentefi ...	... Milleſimoquingentefi=
<i>l. 24</i>	... Septembris.	... Septembtis.
<i>F. l₅a l. 2</i>	... q̃ ₃ Eſtialis ...	... q̃ Eſtialis ...

Źródło: opracowanie własne.

Trzeba jeszcze dodać, że żaden z trzech porównanych egzemplarzy nie zawiera Kanonu ani poprzedzającej go całostronicowej ilustracji. Brak Kanonu odnotowuje również opis roboczy w bazie danych GW, gdzie wszakże zaznaczono istnienie owej karty z ilustracją.

Egzemplarz BUP o sygnaturze Inc. 364 (Wydra 237) jest kompletny (jeśli nie liczyć opisanego braku Kanonu i poprzedzającej go ilustracji). Między częścią nutową, a przed składką P oprawiono pochodzącą z innej edycji mszału miśnieńskiego (Leipzig: Conradus Kachelofen et Melchior Lotter, 7 VII 1503. 2°) cztero-kartową składkę zawierającą „Prefaciones”.

E. [NÜRNBERG, POST 1 IX 1500]

Jest to (obok niereprezentowanej w Polsce edycji C) jedyne XV-wieczne wydanie mszału miśnieńskiego, będące anonimem typograficznym. Stanowi ono

Pro imperatore	celiij	Pro his qui sunt in magna tri-	
Pro principe	celiij	bulatione	celiij
Pro omni gradu ecclesie	celiij	Pro sponso et sponsa	celiij
Pro congregatione	celiij	Pro pignatib' malierib'	celiij
Pro abuersitate	celiij	Contra fulgura et tempesta-	
Pro pace	celiij	tes.	celiij
Pro concordia	celiij	Contra mortalitate seu pesti-	
Pro familiarib'	celiij	lencia	celiij
Pro salute vicior	celiij	Pro febricitante	celiij
Pro peccatis	celiij	Contra temptationes cogita-	
Pro nosmetipis	celiij	tionu	celiij
Pro copunctione	celiij	Pro humilitate	celiij
Propria sacerdotis	celiij	Pro digna vita	celiij
Pro sacerdote	celiij	Pro inimicis	celiij
Contra temptatione car.	celiij	Contra inuasores ecclesie	celiij
Pro contentibus	celiij	Contra paganos	celiij
Pro elemosinis facientib'	celiij	Tempor synodi	celiij
Pro iter agentib'	celiij	Pro peste animaliu	celiij
Pro pluvia	celiij	Benedictio vini p amore io-	
Pro serenitate aeris	celiij	hannis	celiij
Pro infirmis	celiij		
Contra oēs tribulationes	celiij		

Finis Registri

*De iis quibus discessit Petrus Fridericus Borsamensis Casatiis & Reichenbachiam prop-
rius: cui successus est Franciscus Hartmann Laubensis qui DEO vocante, ducere et comite
ex agro Teleskerdossiano, cum domo, dicto loco, per triennium docendo per-
tulit. Quod Deus bonis bonis nec aspirans
laboribus, spiritus sancti noster sit laborum. Anno. No resti patela. Et a Ciba-
NOCVM.*

*Successor Supra, postq. Petrus ad 49 annos, fact. Petrus. a. 70.
omnis. Petrus. a. 70. a. 70.*

BN

niemal całkowicie wierny przedruk edycji D¹⁶. Dlatego niektóre katalogi podają adres wydawniczy analogiczny do poprzedniego wydania: [Leipzig: Conradus Kachelofen et Melchior Lotter, post 1 IX 1500]¹⁷. Rozstrzygnąć tę kwestię pomagają tablice GfT¹⁸ — różnice w pismach najłatwiej dostrzec w inicjałach typu „a”, które w odniesieniu do niektórych liter są u obu drukarzy zdecydowanie różne — dziś przypisanie tego wydania Stuchsowi nie budzi już żadnych wątpliwości.

W Polsce znamy dwa egzemplarze tej edycji (w Bibliotece Kongregacji Oratorium św. Filipa Neri w Gostyniu oraz w Bibliotece Narodowej w Warszawie). Baza danych GW¹⁹ podaje informacje o 5 dalszych egzemplarzach oraz 2 fragmentach. I — jak w przypadku poprzedniego wydania — najdokładniejszy opis znajdujemy w katalogu Deckerta²⁰.

Oba polskie egzemplarze (podobnie jak inkunabuł opisany przez Deckerta) nie zawierają Kanonu i są mocno zdefektowane, mimo to znajdujemy różnice w składzie typograficznym pomiędzy opisem Deckerta a egzemplarzami polskimi²¹, jak i zeskanowanym i dostępnym w internecie egzemplarzem Stadtbibliothek w Lipsku²². Owe różnice występują w końcowej składce¹⁸, wyliczono je w tablicy 3²³.

Tablica 3

Miejsce	Deckert	Warszawa
<i>F. 1a l. 2</i>	... obfervāde ...	... obferuāde ...
<i>F. 1, b8 l. 20</i>	Benedictio vini pro amore Johannis. cclxxv. Finis Regiftri.	Benedictio vini ,p amore io= hannis cclxxv Finis Regiftri

Źródło: opracowanie własne.

W egzemplarzu z Gostynia (sygn. XV.11) brakuje całego początku do k. J₁ (włącznie).

¹⁶ Na przykład w tytule pierwsza różnica w tekście między tymi dwoma wydaniem pojawia się dopiero w piątym wiersze: graciosus (ed. D) — gratiosus (ed. E).

¹⁷ Np. IBP 3779.

¹⁸ GfT 2032 i 636 dla Kachelofena oraz 2033 i 2034 dla Stuchsa.

¹⁹ GW M.24545.

²⁰ Deckert 52.

²¹ Egzemplarz z Gostynia został dokładnie zbadany przy okazji prac rejestracyjnych dla centralnego katalogu inkunabułów w Polsce (IBP) i wtedy stwierdzono jego identyczność z egzemplarzem Biblioteki Narodowej; weryfikacja tego ustalenia nie jest aktualnie możliwa.

²² Co prawda umieszczona przy tym egzemplarzu metryczka podaje, że jest to edycja Leipzig: Melchior Lotter, 1502. 8° (!), zaznaczono jednak, że jest to opis roboczy, a w bazie danych GW przypisano ten egzemplarz właściwie — porównanie skanów z inkunabułem Biblioteki Narodowej nie pozostawia w tej materii żadnych wątpliwości.

²³ Być może różnic w składce jest więcej, zdefektowanie egzemplarza Biblioteki Narodowej nie pozwala na ich ustalenie.

Egzemplarz Biblioteki Narodowej o sygn. Inc.F.1634 (katalog BN 676) notuje następujące braki: k. [*_{1, 3-10}], A₁, H_{4,5}, N₂₋₇, O₂₋₉, P_{4,7}, skł. B-C⁸, R⁸, k. S₁₋₆, V₇, skł. X⁸, k. Y₃₋₆, skł. c-d⁸, k. f₈, g_{4, 5}, i_{3,6} oraz l_{3,6}.

* * *

Niniejsze opracowanie nie rości sobie pretensji do jakiegokolwiek ogólnego ujęcia tematu — chodzi tylko o szczegółowy opis odmienności typograficznych występujących w znanych nam XV-wiecznych mszałach miśnieńskich należących generalnie do inkunabułów zachowanych w niewielkiej liczbie egzemplarzy. Gdy przyjdzie czas na całościowe opracowanie inkunabulistyczne mszałów, niniejsza informacja może się okazać bardzo przydatna.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY INKUNABULISTYCZNEJ

- C — W.A. Copinger, *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum*, cz. 1–2, London 1895–1902 (reprint: Berlin 1926).
- Deckert — H. Deckert, *Katalog der Inkunabeln und der beigegebenen Post-Inkunabeln der Stadt- und Bezirksbibliothek Karl-Marx-Stadt. <Deposita in der Sächsischen Landesbibliothek Dresden>*, Berlin 1967 (Beiträge zur Inkunabelkunde, Dritte Folge, 3, ss. 55–92).
- GfT — *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV Jahrhunderts*. Taf. 1 – 2460. Leipzig 1907–1943.
- GW — *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. Herausgegeben von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke, t. 1–7, Leipzig 1925–1938; t. 8–11, Berlin-Stuttgart-New York 1978–2008 (reprint: t. 1–7, Stuttgart-New York 1968).
- H — L. Hain, *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel accuratius recensentur*, t. 1–2, Stuttgartiae – Lutetiae Parisiorum 1826–1838.
- HC = H + C
- HN — *Nachträge zu Hain's Repertorium bibliographicum und seinen Fortsetzungen. Als Probe des Gesamtkatalog der Wiegendrucke herausgegeben von der Kommission für de Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Leipzig 1910.
- IBP — *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, t. 1, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, M. Bohonos, E. Szandorowska, Wratislaviae 1970; t. 2. *Addenda. Indices*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, M. Bohonos, E. Szandorowska, Wratislaviae 1993.
- Katalog BN — M. Spandowski, *Katalog inkunabułów Biblioteki Narodowej* (tytuł roboczy, w opracowaniu).
- KWr — B. Kocowski, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, cz. 1–3, Wrocław 1959–1977.
- TO — E. Triller, *Katalog inkunabułów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Kontynuacja Katalogu Alodii Kaweckiej-Gryczowej*, „Ze skarbca Kultury”, z. 15, Wrocław-Warszawa-Kraków, ss. 263–290.
- WB — I. Weale, *Bibliographia liturgica. Catalogus Missalium ritus Latini ab anno M.CCCC. LXXIV impressorum ... iterum editi H. Bohatta*, Londini 1928.
- Wydra — W. Wydra, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, Poznań 2002 (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Prace Biblioteki Uniwersyteckiej nr 25).